

Refleksion i praksis
REFLEKSION
Skriftserie | Nr. 4/2009

RUML | Institut for Filosofi & Idéhistorie | Aarhus Universitet

BALANCERET
KONVERSATION: SKITSE
TIL EN ONTOLOGI

JESPER BJELSKOU

University College Lillebælt
Sygeplejerskeuddannelsen i Vejle

Refleksion i praksis: skriftserie
© Forfatterne og RUML, 2008
ISBN 978-87-92454-00-3

Redigeret af: Steen Wackerhausen & Anette Samsø

Ansvarshavende redaktør: Steen Wackerhausen
Layout: Line Bak Bräuner
Opsætning: Anette Samsø

Sat med Helvetica, Adobe Garamond Pro, Myriad Pro
Trykt på SUN-TRYK, Fællestrykkeriet for Sundhedsvidenskab og Humaniora, Aarhus Universitet

Nærværende skriftserie er en integreret del af det tværfaglige forskningsprojekt: Refleksion i praksis. Forskningsprojektet er udført i samarbejde med en lang række uddannelsesinstitutioner (MVU) samt forskere ved danske og udenlandske universiteter. Forskningsprojektet indgår under forskningsfokusområdet: Videnssamfundet, ved Det Humanistiske Fakultet, Aarhus Universitet.

Indhold, metodevalg, fremstillingsform samt synspunkter artikuleret i de enkelte publikationer er udelukkende udtryk for forfatternes egne opfattelser og valg. Disse er ikke nødvendigvis i overensstemmelse med opfattelser hos andre deltagere i forskningsprojektet. Ej heller skal de anses som udtryk for positioner, der forfægtes af Institut for Filosofi og Idéhistorie eller RUML.

Alle publikationer i skriftserien har været genstand for anonym peer review og efterfølgende korrektioner fra forfatternes side. Den redaktionelle korrektur har af interdisciplinære hensyn haft en relativ begrænset karakter, hvorfor den endelige indholdsmæssige redigering og sproglige korrektur af publikationer er de enkelte forfatteres ansvar.

Skriftseriens publikationer er underlagt de til enhver tid gældende regler for copyright. Kopiering, elektronisk mangfoldiggørelse eller anden gengivelse af skriftserien eller dele deraf er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomsten imellem Undervisningsministeriet og Copy Dan. Al anden udnyttelse anses som krænkelse af ophavsret, jf. dansk lovgivning.

RUML
Afdeling for Filosofi
Institut for Filosofi og Idéhistorie
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
Bygning 1465-1467
8000 Århus C
www.ruml.au.dk/refleksion

Balanceret konversation: Skitse til en ontologi

JESPER BJELSKOU
University College Lillebælt
Sygeplejerskeuddannelsen i Vejle

”At tænke indenfor rammerne af en balanceret konversation med os selv, hinanden og verden”: En skitse til en ontologi for arbejdet med refleksion i professionsuddannelsesområdet

a) Indledning: Formålet med denne artikel er at formulere en skitse til en ontologi for arbejdet med refleksion i professionsområdet.

Der er tale om en skitse og ikke om en fyldestgørende og færdigformuleret ontologi, idet der er masser af indvendinger, der kan rejses på mange forskellige niveauer. Tanken er dog alligevel, at den ontologi, der fremlægges, er gennemtænkt og gennemarbejdet nok til, at den kan fungere som et kvalificeret afsæt for konkrete dialoger i professionsområdet, der tematiserer spørgsmålet: hvordan kan vi systematisere og kvalificere vores arbejde med refleksion?

b) Artiklens perspektiv: Artiklens perspektiv skal findes dels i en udviklingsorienteret kritiskhumanisme (Juul Jensen, 1996, 1999, 2002) og dels i den tradition for praksisforskning, som er funderet i kritisk psykologi (Mørck & Nissen, 2005; Højholt, 2005), som kan ses anvendt som grundlag i aktuelle analyser af professionsuddannelsesområdet (Fauske, 2006). Herudover er perspektivet inspireret af forskellige filosofiske analyser af humanistiske perspektivers uddannelsesmæssige relevans (Wackerhausen, 2002; Nussbaum, 1997), som kan ses anvendt i aktuelle uddannelsesmæssige bestræbelser inden for professionsområdet (Nergård, 2005).

c) Artiklens disposition: Artiklens argument skrider frem i fem punkter. **Punkt et** består i at definere refleksion i forhold til menneskets kapacitet til at indtage to forskellige synspunkter på verden. **Punkt to** definerer, at vores umiddelbare omgang med verden og os selv er medieret af særlige legemliggjorte modeller, der kobler handling og mening. **Punkt tre** formulerer den pointe, at mennesker (givet de foregående forhold) bør have en rimelig indflydelse på de særlige modeller, hvorigennem de relaterer sig til verden. **Punkt fire** diagnosticerer en ubalance på det kategoriale niveau, der udgør en forhindring for at indfri det i punkt tre definerede ideal. **Punkt fem** udpeger, hvordan en sænkning af

tempoet synes at være en forudsætning for at få etableret den balancerede dialog med os selv, hinanden og verden, som efter mit synspunkt fremsat i denne artikel bør udgøre rammerne for arbejdet med refleksion indenfor professionsuddannelsesområdet.

Punkt et

Refleksion knyttes i denne artikel til den særlig menneskelig kapacitet, der består i at kunne anlægge to forskellige typer af synspunkt på verden. I den ene type synspunkt anskues verden ”indefra”, verden anskues fra en bestemt position i verden. I det andet synspunkt anskues verden ”udefra”, sådan at verden fremtræder i et helhedsperspektiv, der inkluderer, men transcenderer synspunktet ”inde-fra”.

Thomas Nagel formulerer sig i bogen *A View from Nowhere* på følgende måde:

How to combine the perspective of a particular person inside the world with an objective view of that same world, the person and his viewpoint included. It is a problem facing every creature with the impulse and the capacity to transcend its particular point of view and to conceive of the world as a whole. (Nagel, 1986, p. 3).

For os er det måden Nagel formulerer sig på, der er interessant. Der er to steder, man kan se fra. Man kan være placeret ”inside the world”, og man kan være placeret, så man tilstræber ”an objective view of that same world the person and the viewpoint included”.

Vi kan finde en lignende måde at differentiere på hos Steen Wackerhausen, når han definerer refleksion i to forskellige ordener. Refleksion af 1. orden er den refleksion, der foregår hos et menneske, der har en bestemt position i en bestemt kontekst, og refleksionen er rettet imod et bestemt fokus ud fra en bestemt hensigt (Wackerhausen, 2008).

Hvis jeg står i mit køkken og skal lave mad til min familie, så reflekterer jeg over, hvad jeg helt konkret skal lave, jeg reflekterer med de ressourcer, jeg har til rådighed, jeg reflekterer ud fra de interesser og værdier, jeg har i den givne situation, og jeg reflekterer indenfor den bestemte kontekst, der udgøres af køkkenet og de øvrige bindinger, der er min madlavningspraksis. Pointen i 1. ordens refleksion er, at den udføres af en bestemt person, der står i en bestemt situation.

Refleksion af 2. orden har 1.ordens refleksionen som sin genstand. Hvis jeg i stedet for at tænke fra min position i køkkenet, tænker fra en position, hvor jeg ser på mig selv i køkkenet, så giver det mulighed for at se, hvad det er for rammer, motiver, konkrete madvarer, ideer

om mål, etc., der er i spil, når jeg står i mit køkken og er fokuseret på at fremstille et måltid. Hvad er det, jeg har at tænke med? Hvilke muligheder og begrænsninger er jeg underlagt i selve situationen? Hvilke ”ernæringsmønstre” er jeg indfiltreret i, som beboer i en særlig del af Danmark, der er et land i den vestlige verden med de særlige traditioner for ernæring, der kendetegner dette område.

Går vi til Donald Schöns begreber om refleksion, kan vi finde en lignende skelnen. Schön skelner imellem *reflection-in-action* og *reflection-on-action*. Reflection-in-action er en fleksibel, refleksiv ”konversation med situationen”, som det reflekterende menneske har med den situation, vedkommende befinder sig i (Schön, 1995).

I forhold til ovenstående eksempel vil fleksibiliteten bestå i at jeg er responsiv i forhold til særlige kontekstuelle forhold. Responsivitet kan betyde, at de rammer, jeg oprindeligt havde lagt ned over situationen, kan tilpasses. Jeg har måske plan om, at jeg vil lave boller i karry, men så lader jeg måske min datter deltage i madlavningen, samtidig med at jeg bliver opmærksom på nogle bestemte ingredienser i mit køkken, der giver mulighed for, at vi kan lave noget andet og bedre, end det jeg umiddelbart havde tænkt mig. Min datter kan ikke lide boller i karry, og i stedet laver vi frikadeller, tomatsovs og fuldkornspasta, hvilket er ”bedre” end boller i karry, fordi der her hører ris til, og vi har kun hvide jasminris i køkkenet.

I reflection-on-action gøres hele situationen (inklusive min placering i den) til genstand for refleksion. Herved kan der komme fokus på nogle af de indre og ydre bindinger, jeg er underlagt som handlende væsen.

Vi kan se at både Nagel, Wackerhausen og Schön skelner imellem det at tænke fra en defineret position i verden og med en bestemt handlingsrettet orientering og så det at tænke fra et perspektiv, hvor verden anskues i et helhedsperspektiv, der inkluderer, men transcenderer ens egen handlingsorienterede position.

Og denne skelnen kan nu formuleres på følgende måde: Vi kan dels tænke fra en position, hvor vi (som en bestemt person, der har en bestemt position i verden) ser ud på verden og står i et forhold til verden og til os selv på en sådan måde, at vi *er i handlingen*, og vi *er i vore følelser*. Og så kan vi tænke fra en position, hvor vi *ser på os-selv-i-verden udefra*, altså i et helhedsperspektiv, hvor vi forholder os observerende til både den ydre verden og den indre verden (vores eget indre liv).

Punkt to

Opgaven er nu at pege på det forhold, at når et menneske fra sin position i verden relaterer sig handlingsorienteret og emotionelt til verden, så medieres denne umiddelbare forholden-sig-til-verden af nogle særlige legemliggjorte modeller. Med "legemliggjorte" menes, at der er tale om modeller, der kobler handling og mening (hvor handling forstås som intervention, i såvel den ydre som den indre verden, og mening forstås som fortolkning af både den ydre og den indre verden). Modellerne er ikke kun mentale eller abstrakte, og modellerne indeholder både elementer, der er særlige for den enkelte, men de indeholder elementer, som deles imellem mennesker, elementer som kobler på tværs imellem mennesker.

Uffe Juul Jensen henviser til dette forhold med begreberne prototyper og standard-procedurer:

Our ideals and abstractions are rooted in concrete practices, they are not primarily in our minds, but are in use in our practice as prototypes and standard procedures regulating practice. (Juul Jensen, 1987, p. 93).

Disse legemliggjorte modeller regulerer måden, vi er i verden på, måden vi erfarer verden på, måden vi erfarer os selv på, samt måden vi intervenserer i verden på (både den ydre og den indre verden).

Går vi til Jack Mezirow, så prøver han at fange dette forhold via begreberne meningsperspektiver og meningsskemaer. Meningsskemaer er knyttet til handlinger i bestemte situationer og meningsperspektiverne er bredere perspektiver, der leverer den dybere mening, der er forbundet med de konkrete handlinger (Mezirow, 1990).

Går vi til Stephen Brookfield, så prøver han at fange dette forhold ved at definere tre former for antagelser, nemlig paradigmatisk antagelser (som omhandler grundlæggende antagelser om verden), foreskrivende antagelser (som indeholder situationsspecifikke normer for, hvordan bestemte situationer bør håndteres) og kausale antagelser (som indeholder antagelser om årsagssammenhænge), hvorefter han siger:

We are our assumptions – "our assumptions give meaning and purpose to who we are and what we do." (Brookfield, 1995, p. 2).

Hos både Mezirow, Brookfield og Juul Jensen er målet at blive klogere på de antagelser,

der er indlejrede i de modeller, der regulerer vores forhold til verden og os selv.

Den anden pointe i denne artikel lyder som følger: Når vi relaterer os til verden fra en konkret handlingsorienteret og emotionelt mættet position, er relationen til verden og til os selv medieret af nogle legemliggjorte modeller, der kobler intervention i verden med fortolkning af verden og disse modeller har både individuel og kollektiv karakter.

Dette forhold får nogle særlige konsekvenser for professionsuddannelsesområdet: Det at blive uddannet til en bestemt profession kræver, at man på den ene side – i et tilstrækkeligt omfang – lærer at tænke, handle og føle, sådan som ”man gør” i den pågældende profession. Den studerende må i et eller andet omfang ”lade sig mærke” af de modeller, der i professionen medierer imellem menneske og verden, og hvis dette ikke sker i tilstrækkeligt omfang, så vil man ikke blive lukket ind i professionen.

Omvendt er det også klart, at den studerende ikke skal lade sig helt opsluge af de aktuelle professionsspecifikke modeller, for det er ikke nok bare at kunne træde ind i professionen og anskue verden fra en position inde i professionen, igennem de modeller, der for professionens udøvere medierer deres forhold til dem selv og deres omverden. Det er også nødvendigt at tilegne sig øvelse i at kunne forholde sig observerende i forhold til egne og professionens handle- og fortolkningsmønstre.

Steen Wackerhausen spidsformulerer det på følgende måde:

... evnen til at træde effektivt ind i praksis som evnen til at træde ud af og forholde sig til praksis. (Wackerhausen, 2004, p. 27).

Punkt tre

Indtil nu har vi set at: 1) mennesket har en særlig kapacitet til refleksion, 2) menneskets forhold til den ydre og den indre verden er medieret, og konsekvensen for den professionelle er, at man både (i et fornuftigt omfang) skal kunne træde ind i de særlige måder verdensforholdet medieres på indenfor professionen, men man også skal også kunne træde ud og anskue disse måder udefra.

Den næste pointe der skal formuleres er en etisk og politisk pointe, der kommer i forlængelse af de to andre. Man kan tænke det på følgende måde: Når mennesket har den beskrevne evne til at anskue verden i de to forskellige perspektiver, og når menneskets umiddelbare for-holden sig til verden i det handlingsorienterede, emotionelt mættede

perspektiv er medieret af særlige legemliggjorte modeller, så bør hvert enkelt menneske have mulighed for at indtage begge de mulige perspektiver på verden, som det potentielt er i stand til at indtage. Hvis dette ikke sker, så kan man sige, at en central del af det at være menneske ikke bliver realiseret, og det er her vigtigt at sige, at det ikke er nok kun at forstå dette i et individuelt perspektiv, sådan at man har ret til at regulere sit eget private liv. Nej, for når nu dele af de modeller, der medierer vores relation til os selv og verden, indeholder elementer, der er delte, der går på tværs af enkelte individer, så vil en realisering af den fulde menneskelighed også bestå i, at mennesker i fællesskab forholder sig til netop de elementer i modellerne der er delte, der går på tværs, og det er vigtigt at ethvert menneske også har mulighed for at deltage i denne udfoldelse af sin menneskelighed. Det er vigtigt, at man ikke bare bliver udnævnt til bestyrer af sine egne særlige individuelle modeller.

Mennesker bør altså generelt have en rimelig indflydelse på de modeller, der medierer deres forhold til sig selv og verden. Hvad vil det sige at have en rimelig indflydelse på de modeller, der medierer imellem mennesket og den indre og ydre verden?

En rimelig indflydelse ligger midt i imellem det ingen indflydelse at have og det at have uindskrænket indflydelse. Har man ingen indflydelse, bliver man så at sige ført med og rundt af livet, og i så fald fungerer man ikke fuldt ud menneskeligt. Forestiller man sig, at man har total kontrol over modellerne, så sprænger man på en måde også rammerne for det menneskelige funktionsområde, da det er kontraintuitivt, at man som menneske kan have en sådan total kontrol. Elementer af disse modeller overskrider det enkelte menneske. Modellerne medierer imellem biologiske og kulturelle forhold, samfundsmæssige og historiske forhold og er i den forstand ikke af en sådan karakter, at et menneske kan kontrollere dem totalt.

Man kan – med aristotelisk inspiration – sige, at det menneskelige netop ligger i midten, og at det fortoner sig ved ekstremerne. Det er ikke menneskeligt at beherske modellerne 100 %, men det er heller ikke menneskeligt, hvis man er 100 % i modellernes vold. At være menneske er at være et sted imellem gud og dyr. At være menneske er at forstå sine begrænsninger samtidig med, at man er opmærksom på og bruger sine muligheder.

Mennesket har kapacitet til at føre sit liv ud fra forskellige højere formål. Denne kapacitet kan findes på to niveauer, dels på det individuelle niveau og dels på det kollektive niveau. På det individuelle niveau kommer kapaciteten til udtryk i arbejdet med at definere, hvad der er det eller de højere formål med individets egen livsførelse. På det kollektive niveau kommer kapaciteten til udtryk på det politiske niveau, hvor deltagerne kontinuerligt definerer, hvad der er det eller de højere formål med den livsførelse, der udspiller sig på

tværs af de enkelte menneskers livsførelse.

Via menneskets kapacitet til at etablere et perspektiv på verden – et perspektiv, der inkluderer ens eget subjektive perspektiv, så har mennesket en potentiel mulighed for at forholde sig til, hvilke modeller, det ønsker, skal mediere imellem menneskes ydre og indre verden. At mennesker ofte ikke får mulighed for at udfolde denne mulighed er klart nok, men her skal det slås fast, at mennesket (ifølge ræsonnementet i denne artikel) har denne mulighed potentielt og derfor bør have den reelt. I forhold til professionsområdet er det jo netop også målet for mange indsatser at få klienter/ borgere/ patienter til at udfolde denne evne i forhold til deres eget liv (f.eks. få diabetes-patienten til at regulere sin diabetes på en måde, der både er i overensstemmelse med vedkommendes egne individuelle værdier, men også er i overensstemmelse med de faktuelle forhold, som har betydning for dette menneskes helbred).

Man kan sige, at det handler om, at vi som mennesker kan deltage i livet (både vores eget og vores fælles) på en fuldt ud menneskelig måde og bruger vores fulde refleksionskapacitet med henblik på at etablere og opretholde en balanceret dialog med os selv, hinanden og verden.

I forhold til dette ideal har vi imidlertid et problem, som det er nødvendigt at adressere, nemlig det problem at udover, at der er mange konkrete forhindringer for denne udfoldelse (som vi ikke skal fokusere på her) så står vi midt i en kategorial ubalance, som måske bag om ryggen på os går ind og besværliggør, eller i nogle tilfælde ligefrem forhindrer, en balanceret brug af refleksion for den professionelle og for klienten. Denne ubalance handler om forholdet imellem subjekt og objekt.

Punkt fire

Som optakt til at adressere ubalancen kan vi tage udgangspunkt i en konkret kommentar skrevet af en aktør i feltet. Stefan Hermann (som både er rektor på Professionshøjskolen Metropol og fast skribent i *Dagbladet Information*) efterlyser i en klumme, at transporten imellem forskning, uddannelse og praksis gøres tovejs, hvor den i dag fremstår som envejs på den måde, at færdigproduceret forskning siver ned til praksis. At praksis er genstand for forskning og ikke i tilstrækkeligt omfang aktører i forskningsfrembringelsen (Hermann, 2008).

Den institutionelle ubalance, som Stefan Hermen peger på, er imidlertid ikke tilfældig.

Den er et konkret udtryk for en ubalance, der har et dybere kategorialt niveau, og som drejer sig om forholdet imellem videnskab og demokrati, forholdet imellem subjekt og objekt, og den har konsekvenser helt ned på individniveau.

Vi kan belyse denne ubalance ved at inddrage et udsnit af Bruno Latours kritiske analyse af de grundlæggende antagelser, der regulerer vores omgang med os selv og verden.

Latour beskriver i bogen: *We Have Never Been Modern*, hvordan den moderne verden bl.a. skabes igennem en særlig ”konstitution”, der deler verden op i subjekter og objekter, mennesker på den ene side og naturen på den anden side. I *Politics of Nature – How to Bring the Sciences Into Democracy* fortsætter han denne beskrivelse ved at bruge filosofen Platons berømte hulelignelse som model (Latour, 1993, 2004).

Menneskene sidder fængslet nede i hulen og er afskåret fra at have sand viden om, hvordan verden er i virkeligheden er. Ude af hulen, oppe i solen er det muligt at skue virkelighedens sande indretning. I hulelignelsen er det filosofen, der vrister sig løs af lænkerne for at gå op i solen. I Latours omskrivning er det videnskabsmændene, der har evnen til at gå op i solen og hente viden om verdens sande indretning. Videnskabsmændene kan gå ind i laboratoriet og skue verden i den særlige iscenesættelse, der kaldes videnskab.

Latour hævder, at ”den moderne konstitution” opererer med en sådan todelt verdensopfattelse, på den ene side har vi subjekterne, menneskene, der kan tale, men ikke se verden i sig selv, på den anden side har vi de objekter, som verden er bygget op af, disse objekter er ikke menneskelige, de kan ikke tale.

Latour forbinder subjekterne og objekterne på følgende måde: Nede i hulen har vi politikken. Politik består i at få repræsenteret de mange subjektive meninger og holdninger på en sådan måde, at der kan tages beslutninger om, hvordan vi regulerer vores menneskelige verden. Oppe i solen har vi videnskaben. Videnskab består i at skabe viden om verden. Det handler om at få verden repræsenteret i teorier på en sådan måde, at vi ved noget, om den verden vi lever i.

Latours særlige greb er at se på begge områder på samme tid og pege på, hvordan det begge steder handler om repræsentation. I politikken er det repræsentationen af subjekterne, i videnskaben er det repræsentationen af objekterne. Jeg læser Latour således, at når vi anskuer begge disse områder på samme tid, så kan vi se, at der er en ubalance, fordi det kun er videnskabsmændene, der kan gå frem og tilbage imellem de to adskilte områder, som verden deles op i. Og dette efterlader politikken impotent på den måde, at videnskaben

kan repræsentere objekterne ind i det politiske (det subjektive), men politikken kan ikke repræsentere subjekterne ind i videnskaben (det objektive).

Denne dybtliggende ubalance får konsekvenser både på institutionelt niveau og på individniveau.

I det omfang ubalancen ikke erkendes, ikke gøres til genstand for opmærksomhed, kan det have den konsekvens, at den professionelle ikke kan etablere en ordentlig demokratisk relation til brugeren. For det kan ikke artikuleres rationelt, at brugerens perspektiv skal på banen på en særlig måde. Med Latours hulebillede in mente, kan brugeren kun få den rolle som en, der har holdninger, men ikke har videnskabelig viden, og det er et problem. Selvom den studerende, igennem uddannelsen, har lært, at det er vigtigt at inddrage borgeren og tror, at vedkommende etablerer en demokratisk relation til borgeren, så sker det ikke nødvendigvis i virkeligheden.

Mekanismen bag dette kunne se ud som følger: I det omfang at ubalancen er uerkendt internt i professionsuddannelsesområdet, så kan man forestille sig, at den studerende (på trods af alle pædagogiske skueværdier) mødes som en, der ikke ved, men som netop kommer til at vide ved at blive introduceret til den videnskabeligt funderede viden om den objektiverede virkelighed, hvorved den studerende på den ene side indlemmes i et professionelt fællesskab, men på den anden side kommer til at distancere sig fra dem, der ikke ved f.eks. brugere, borgere, patienter, etc., uden for professionen.

Punkt fem

Hvad gør vi ved denne problematik? Hvis vi skal følge ræsonnementet i denne artikel, så må vi erkende, at vi har brug for at skabe plads til, at den refleksion, der er skitseret ovenfor, kan udfolde sig. Vi har brug for – på det organisatoriske niveau – at gøre nogle bestemte ting, der gør dette muligt. Vi har brug for – i fællesskab – på lokalt niveau at forholde os til de modeller, der regulerer vores praksis indenfor den organisation, vi er i. Vi har brug for at tale med hinanden, men på en måde, hvor vi ikke lader os lokke ind i de sædvanlige mønstre, så derfor har vi også brug for at sætte tempoet ned, og her kommer en anden filosof ind i billedet nemlig Isabelle Stengers.

Stengers har forsøgt at formulere nogle retningslinjer for en balanceret omgang med praksis, hvor videnskab og demokrati tænkes sammen, og hun er derfor relevant for os i professionsuddannelsesområdet, når vi skal lade os vejlede til at revidere vores praksis med

henblik på at understøtte en refleksionspraksis ud fra den ontologi, der skitseres i denne artikel.

Først et længere citat fra Stengers bog: *For en demokratisering af videnskaberne*. Ifølge Stengers kræver virkeligt demokrati, at alle implicerede i en sag får en stemme:

Ifølge dette perspektivet ville altså det første imperativ for et samfund som vil være virkelig demokratisk, samtidig være like grunnleggende for konstruksjonen av rasjonelle svar på de problemene et slikt samfund møter. Våre kunnskaper og videnformers kvalitet, deres kapasitet til å være på høyde med den virkeligheten de angår, ville da ha et eneste kriterium: at alle de som kan gjøre gjeldende en dimensjon av denne virkeligheten, blir aktivt interessert, at alle de som bidra til at det problemet vi stiller oss i forhold til "virkeligheten", blir i stand til å ta i betraktning de mangfoldige kravene denne virkeligheten pålegger oss. Og der hvor de andres viten ikke er i stand til å foreskrive noen nyskaping, til å fremtvinge nye problemer, der hvor kundskapsproduktionen stopper og erstattes med en underkastelse under makten, vil vi på én og samme tid befinne oss utenfor demokratiet og utenfor rasjonaliteten og dette i navn af den almeninteressen som blir ansett for å transcendere de partikulære interesser, i navn af den rasjonaliteten som opinionen ventes at tie foran. (Stengers, 1997, pp. 78-79).

Hvad er det Stengers siger her? Hun siger, at konversationen imellem menneskelige subjekter og viden om verden objektiveret i videnskabelige teorier ikke må gå i stå, hvis den går i stå på en sådan måde, at subjekter – mennesker (på en eller anden måde) bliver tvunget til at underkaste sig den objektiverede viden, så må vi erkende, at vi har forladt demokratiet, at vi har forladt rationaliteten. I det øjeblik det ikke lykkes os at skabe en meningsfuld udvekslende sammenhæng i mellem menneskers fortolkninger af sig selv og deres verden og så den videnskabeligt objektiverede viden, i det øje blik at bevægelsen frem og tilbage går i stå, så må vi erkende, at vi er væk fra idealet.

Men hvad skal vi mere konkret gøre for at bevæge os i den ønskede retning? Her har Stengers et svar: Vi skal sætte tempoet ned. I en artikel i antologien *Making Things Public – Atmospheres of Democracy* skriver hun om det, hun kalder "the cosmopolitical proposal":

How can we present a proposal intended not to say what is, or what ought to be, but to provoke thought, a proposal that requires no other verification than the way it is able to slow down reasoning and create an opportunity to arouse a slightly different awareness of the problems and situations mobilizing us? (Stengers, 2005, p. 994).

Stengers referer til idioten som karakter. Idiotten er en, der ikke taler sproget, det er en,

der ikke ved, hvad der er vigtigt. Det er evident, at der findes viden i vores mangfoldige former for praksis, men ifølge Stengers så stiller idioten det krav til os, at vi sætter tempoet ned, og at vi ikke fejlagtigt tror, vi besidder meningen med den viden, vi har.

Hun fortsætter:

All have to be present in the mode that makes the decision as difficult as possible, that precludes any shortcut or simplification, any differentiation between that which counts and that which does not. (Stengers, 2005, p. 1003).

Og videre:

In short, it opens up the possibility that that the idiots murmuring being answered not by the definition of what is more important but by the slowing down without which there can be no creation. (Stengers, ibid.).

I stedet for rutinemæssigt at vi giver os til at belære idioten (den uvidende) på baggrund af den objektiverede viden, så skal vi sænke tempoet. Og det tolker jeg sådan, at vi skal øve os i "at synke ned i nuet". Vi skal øve os i at udføre en dobbelt bevægelse, der både går indad og udad. I forhold til den 'indadrettede bevægelse' må vi etablere rum, hvor både undervisere og studerende kan flytte fokus dybere ind i sig selv og komme i et mere observerende forhold til sig selv. I forhold til den 'udrettede bevægelse' må vi etablere rum, hvor både undervisere og studerende i fællesskab kan eksplicitere en gradvist mere omfattende forståelse af den samfundsmæssige, kulturelle, historiske, institutionelle og eksistentielle kontekst, der omgiver mødet mellem den professionelle og brugeren/borgeren.

Med andre ord arbejde med en kombination af en kollektiv udøvelse af kritisk refleksion og en individuel udøvelse af meditationspraksis. I begge former for praksis gælder det om at transcendere det isolerede subjekt. Via den kritiske refleksive bestræbelse kan vi se, at ideen om et isoleret subjekt er en historisk og samfundsmæssigt konstrueret størrelse. Via den kontemplative meditative bestræbelse kan vi øve os i at forholde os observerende til den indre verden.

Der er flere steder, vi kan gå hen for at få inspiration til dette arbejde. Hos Claus Otto Scharmer kan vi finde nogle teknikker til kollektiv, kreativ refleksion (Scharmer, 2007; Senge et.al., 2007). Hos Finn Thorbjørn Hansen og Jørgen Gleerup kan vi se nogle bud på, hvordan Scharmer kan tænkes ind i forhold til en professionsammenhæng

(Hansen, 2008; Gleerup, 2004). Hos Uffe Juul Jensen kan vi blive klogere på, hvordan filosofi kan praktiseres som "a science of categories", der kan fungere som en "critical reflection of science and practice" (Juul Jensen, 1999). I forhold til at udforske forskellige professionssammenhæng på en kritisk reflektiv måde kan vi finde inspiration i Mørck og Nissens tilgang til praksisforskning som etablering af prototyper (Mørck & Nissen, 2005). Hos Chris Johns kan vi se, hvordan både meditation og kritisk teori kan anvendes med henblik på at blive en reflekterende praktiker (Johns, 2004). Endelig kan vi finde inspiration hos Reynolds og Vince, der i deres bog: *Organizing Reflection* eksplicit tematiserer kollektiv refleksion indenfor rammerne af organisationer og praksisfællesskaber (Reynolds & Vince, 2004).

At arbejde med både den indre verden og de eksistentielle dybder, der er knyttet hertil og med den ydre verdens historiske, samfundsmæssige, kulturelle og institutionelle bindinger, vil give os mulighed for i fællesskab at erkende mere og mere af den kontekst, der omgiver det enkelte subjekt indefra og udefra.

Vi har brug for i fællesskab at kunne se del og helhed på samme tid, se mål og midler på samme tid, se det universelle og det partikulære på samme tid (i forhold til spørgsmålet om refleksion og Phronesis, se Bjelskou, 2008).

Sagt på en anden måde. Vi har, generelt i verden, brug for at få etablere en balanceret konversation med os selv hinanden og verden, og dette gælder også i forhold til arbejdet med refleksion i professionsuddannelsesområdet.

Donna Haraway formulerer det på følgende måde:

Our problem is how to have simultaneously an account of radical historical contingency for all knowledge claims and knowing subjects, a critical practice for recognizing our own "semiotic technologies" for making meanings, and a no-nonsense commitment to faithful accounts of a "real" world, one that can be partially shared and friendly to earth-wide projects of finite freedom, adequate material abundance, modest meaning in suffering and limited happiness. (Haraway 1991, p.184).

Litteratur

Bjelskou, Jesper: "Mindmapping phronetic reflection", i Delmar, C. & Johns, C. (red.): *The Good, the Wise and the Right Clinical Nursing Practice*, Aalborg Hospital, Aarhus

University Hospital, 2008, pp. 193-202

Brookfield, Stephen: *Becoming a critically reflective teacher*, Jossey-Bass, 1995

Fauske, Halvor et al.: *Utakter - Om helse- og socialfaglig kompetanse i utdanning og praksis*, Polen, Norsk Gyldendal Akademisk, 2006

Gleerup, Jørgen: "Viden(skab)steori", i Hansen, N. B. & Gleerup, J. (red.): *Videnteori, professionsuddannelse og professionsforskning*, Syddansk Universitets Forlag, 2004, pp. 83-118

Hansen, Finn Thorbjørn: *At stå i det åbne - dannelse igennem filosofisk undren og nærvær*, Hans Reitzels Forlag, 2008

Haraway, Donna J.: *Simeans, Cyborgs and Women – the Reinvention of Nature*, Free Associations Books/ London, 1991

Hermann, Stefan: "Er forskning altid akademisk eller universitær?", *Dagbladet Information*, 31. Maj, 2008

Højholt, Charlotte: "Præsentation af praksisforskning", i Højholt, C. (red.) *Forældresamarbejde - forskning i fællesskab*, Dansk Psykologisk Forlag, 2005, pp. 23-46

Jensen, Uffe Juul: *Practice & Progress - A Theory for the Modern Health-care System*, Blackwell Scientific Publications, 1987

Jensen, Uffe Juul: "Humanistisk sundhedsforskning - introduktion til bogens temaer", i Jensen, U. J., Qvesel, J. & Andersen, P. F.: *Forskelle og forandring – bidrag til humanistisk sundhedsforskning*, Philosophia, 1996, pp. 9-23

Jensen, Uffe Juul: "Categories in Activity Theory: Marx's Philosophy Just-in-time", i Chaikling, S., Hedegaard, M. & Jensen, U. J. (red.): *Activity Theory and Social Practice: Cultural-Historical Approaches*, Aarhus University press, 1999

Jensen, Uffe Juul: "Humaniora som sundhedsvidenskab" i Jensen, U.J., Fink, H. & Lystbæk, C.T. (red.): *Humaniora og sundhedsvidenskab*, Philosophia, 2002, pp. 9-39

Johns, Christopher: *Becoming a Reflective Practitioner*, Blackwell Publishing, (2000), 2004, 2. udg.

Latour, Bruno: *We Have Never Been Modern*, Harvard University Press, 1993

Latour, Bruno: *Politics of Nature – How to Bring the Sciences Into Democracy*, Harvard University Press, 2004

Mezirow, Jack: “How critical reflection triggers transformative learning”, i Mezirow, J.: *Fostering Critical Reflection in Adulthood - A Guide to Transformative and Emancipatory Learning*, Jossey-Bass, 1990, pp. 1-20

Mørck, Line Lerche og Nissen, Morten: ”Praksisforskning - Deltagende kritik mellem mikrofonholderi og akademisk bedreviden”, i Jensen, T. B. & Christensen, G. (red.): ”*Psykologiske og pædagogiske metoder*”, Roskilde Universitets Forlag, 2005, pp. 123-153

Nagel, Thomas: *The View from Nowhere*, Oxford University Press, 1986

Nergård, Jens-Ivar et al.: Praktisk kundskab – som erfaring og som forskningsfelt. HBO – rapport 10/2005. PhD utvalget ved Profesjonshøgskolen, Høgskolen i Bodø, 2005

Nussbaum, Martha: *Cultivating Humanity – a Classical Defence of Reform in Liberal Education*, Boston, Harvard University Press, 1997

Reynolds, Michael & Vince, Russ: *Organizing Reflection*, Ashgate, 2004

Schön, Donald A.: *The Reflective Practitioner – How Professionals Think in Action*, Arena, 1995

Senge, Peter et. al.: *Skabende nærvær – om nutidsforståelse og fremtidsvisioner – at gå ind i nuet for at forme fremtiden*, Klim, 2007

Scharmer, C.O.: *Theory U – Leading from the future as It Emerges*, Society for Organizational Learning, Massachusetts, Cambridge, 2007

Stengers, Isabelle: *For en demokratisering av videnskapene*, Spartacus Forlag AS, Oslo, 1999. Oversatt og med etterord af ragnar B. Myklebust. Originaltitel: *Sciences et pouvoirs. Faut-il en avoir peur?*

Stengers, Isabelle: “The cosmopolitical proposal”, i Latour, B. & Weibel, P. (red.): *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts, London, 2005, pp. 994-1003

Wackerhausen, Steen: *Humanisme, uddannelse og professionsidentitet i sundhedsområdet*, Hans Reitzels Forlag, 2002

Wackerhausen, Steen: ”Professionsidentitet, sædvane og akademiske dyder”, i Hansen, N. B. & Gleerup, J. (red.): *Videnteori, professionsuddannelse og professionsforskning*, Syddansk Universitets Forlag, 2004, pp. 13-29

Wackerhausen, Steen: ”Erfaringsrum, handlingsbåren kundskab og refleksion”, *Skriftserie: Refleksion i praksis, 1/2008*, RUMML, Institut for filosofi og idehistorie, Aarhus Universitet, 2008